

ФИЛОСОФИЯ. ИСТОРИЯ.

Акматалиев А.

БААЛУУЛУКТАР ФИЛОСОФИЯЛЫК ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН ОБЪЕКТИСИ КАТАРЫ

Акматалиев А.

ЦЕННОСТЬ ФИЛОСОФИИ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аксиологиядагы башка категориялар жана аныктамалар менен салыштырмалуу «баалуулук» категориясына көбүрөөк көңүл бурулуп келүүдө. Ушуга карабай «баалуулук» категориясы бүгүнкү күндө да талаш-тартыштарды жаратып келүүдө. Ушундан улам, баалуулуктардын философиялык категория катары чыгып келиши, аныкталышы, генезиси – бул татаал жана өзгөчө маселе экени чындык.

Белгилүү окумуштуу Н.О. Лосский белгилегендей, «баалуулук деген бүткүл дүйнөнүн да, ар бир инсандын да, ар бир окуянын да, ар бир иш аракеттин да маани-маңызын аныктаган, баарына сүнгүүчү нерсе».(1)

Көрүнүктүү америкалык окумуштуу Р.Б. Перри «биз жашаган дүйнө аңсезимсиз күчтөр менен гана кыймылга келбейт, көбүнчө дүйнөнү адамзаттык баалуулуктар кыймылдатат жана планетаны сактоо деген түпкүрүндө бийигирээк баалуулуктар үчүн күрөш дегенди билдирет» деген жообону негиздеген.(2) Р. Перри адам менен дүйнөнүн бүтүндөй жыргалчылыкта жашоосун камсыздоочу универсалдуу баалуулуктардын предметин жана негизин изилдеген аксиологиялык илимди түзүүнүн зарылдыгын негиздеген. Мындан тышкары, ал окумуштуулар чөйрөсүндө жалгыз гана баалуулуктарга негизделген мамиле (жаңы моралдык-этикалык баалуулуктардын системасын түзүү) бардык илимий билимдерди жападан жалгыз «баарынын теориясына», б.а. ар бир адамга таандык теорияга жол салуу жөнүндөгү жөндөмдүүлүк тууралуу жобону далилдеген.

Баалуулуктар адамзаттын тарыхында адамга тагдырдын жүзү, оор жашоо сыноолорунун алдында туруштук берүүгө өбөлгө түзгөн, бул дүйнөгө кандайдыр бир руханий тартип орнотууга багытталган таяныч катары жаралышкан. Баалуулуктар турмуш чындыгын тартипке салышат, аны тура түшүнүүгө баалоо принциптери аркылуу жооп берет. Алар идеал, каалоо, ченемдүүлүк сыяктуу түшүнүктөргө шайкеш келет. Баалуулуктар адам жашоосуна өзгөчө маани-маңыз берет.

Албетте, философиялык, социология жана психологиялык илимий адабиятта да баалуулуктар тууралуу ар кандай көз караштар кездешет. Жалпылап келгенде, баалуулук

категориясын аныктоодо 4 өзгөчө көз карашка токтолсок болот.

1. Баалуулук жеке же коомдук ориентир катары колдонулуучу жаңы идея деп таанылат. Чындыгында, баалуулук белгилүү бир турмуштук түшүнүктөр аркылуу катталат жана белгиленет. Анын маңызы идеялардын конкреттүү комплексинин жардамы менен ачылат. Бирок, баалуулук эч качан идея менен чектелбейт, анткени аларды ажыратып турган маанилүү айырмалар орун алган.

Идеялар чындыктуу же жалган, илимий же диний, философиялык же мистикалык боло алышат. Аларга импульс берүү ой жүгүртүү өзгөчөлүгүнө жараша аныкталат. Мындай мамиледе башкы критерий – ал же бул идеянын чындыктуулук деңгээли. Баалуулуктарга келе турган болсок, алар да адам ишмердүүлүгүн белгилүү бир багытка жетелейт, бирок, дайыма эле таанып-билүүнүн натыйжалары менен байланыша беришпейт. Адам өзү үчүн эмне ыйык экенин, кандай дөөлөттөр ага кымбат экенин өзү аныктайт.

2. Баалуулук адамзаттык өлчөмгө ээ кеңири таралган субъективдүү образ же түшүнүк катары кабыл алынат.

Бул көз караш да кандайдыр бир деңгээлде чындыкка жакындай сезилет. Себеби, ар бир адам – бул өзгөчө система. жана ар бир адам көздөгөн баалуулук системасы да өтө өзгөчө, бөтөнчө системадай сезилет, бул жерде субъективдүүлүк орун алган. Бирок, теренирээк изилдесек, ар бир адамдын баалуулук көз караштарын өзүм билемдике салганга болбойт.

Турмуштук практикада ар бир адам өзүнө таандык баалуулуктарды кандайдыр бир жалпыланган баалуулук катарынан тандайт, электен өткөзөт, башка адамдардын же коомдук баалуулуктар менен салыштырат эмеспи.

Ошондуктан, турмуштук фактылады, окуяларды адам жалгыз гана билимдин логикалык системасы аркылуу гана туйбайт. Бул жерде, маданий, гуманистик көз караштар, коомдо буга чейин негизделген этикалык, эстетикалык нормалар да өз таасирин тийгизбей койбойт.

3. Баалуулук коомдогу маданий – тарыхий стандарттардын синоними катары кабыл алынат.

Мындай көз караштын эң талылуу жери – бул баалуулуктардын кубулуп, өзгөрүп, өнүгүп, өсүп турушу. Ал эми «стандарт» деген сөздүн өзүндө эле кандайдыр бир туруктуулук, стабилдүүлүк, өзгөрбөстүк, бир өңчөйлүк орун алган.

4. Баалуулук «татыктуу» жүрүм-турум тиби, конкреттүү турмуштук ыкма, стиль менен аныкталат.

Бирок, бул көз караштын да жетишпеген жактары бар. Эң негизгиси баалуулуктар сөзсүз түрдө коомдук практикага, коомдук жүрүм-турумга айланбайт. Башкача айтканда, кээ бир баалуулук идея түрүндө, кыял түрүндө да өмүр сүрүп, коомдун өнүгүшүнө эң чоң таасирин тийгизип келген учурлар тарыхта көп кездешет. Анан да, тескерисинче, кээ бир ынанымдар, сөз түрүндө калып, чыныгы иш аракетке, кыймылга айланбай калышы да мүмкүн. Бирок ошол ынанымдардын баалуулук деңгээли мындай шартта түшүп кетпейт, ага умтулуу максат катары коомдо орун ала берет.

Баалуулук мамилелери – бул албетте жана ар качан субъектик-объектик мамиле. Ушундан улам баалуулуктун өзүнүн кош маанилүүлүк табияты жана структурасы аныкталат. Баалуулук мамилелерин негизги касиети катары баалуулук өзү эки тараптан тең аныкталат. Бир жагынан кайсы бир нерсе (идея, зат ж.б.у.с.) адам үчүн баалуу болуш үчүн, ал нерсенин өзүндө, түпкүрүндө, ичинде кандайдыр бир баалуу, пайдалуу, татыктуу мүнөздөмөлөр, касиеттер болушу абзел. Мисалы, китеп баалуулук болуу үчүн ал китептеги маалымат жетиштүү болушу зарыл, ал китеп жаңы билимдин, жаңы маалыматтын, жаңы идеянын башаты болуусу абзел. Бирок, бул китеп конкреттүү адамга баалуулук катары кабыл алынышы үчүн, китептин объективдүү касиеттери жетишсиз. Себеби, бул китептин чыныгы баалуулугу конкреттүү адамга гана ачылат. Ошондуктан, китептин өзүндөгү касиеттерди биз «болочок баалуулук» деп атасак тура болот. Себеби, ал касиеттердин ачылышы, чыныгы баалуулук катары кабыл алынышы ошол конкреттүү адамдын жеке касиеттерине да көз каранды. Мисалы, тамга тааныбаган, билимсиз адам үчүн айтылган китептин ичиндеги мазмунунун эч баалуулугу жок, болушу да мүмкүн эмес. Ал китеп мындай адамга «кагаз» катары гана мааниси болушу мүмкүн, мисалы, от тутандырганга колдонулганда.

Ошентип, баалуулук – бул субъект менен объектинин карым-катнашында гана пайда болуучу, аныкталуучу касиет. Бул катнашта объектинин объективдүү касиеттери менен бирге,

субъектинин да билими, тажрыйбасы, көз карашы, б.а. анын «коомдук» орду да өтө маанилүү. Ушундан улам бир эле объект ар кандай субъектердин ар кандай кызыгуусун туудурушу мүмкүн. Бирөөгө эң маанилүү, эң баалуу деген нерсе башка бирөө үчүн бир тыйынча баалуулугу жок болушу мүмкүн.

Ошол эле маалда, объектинин ичинде, имманенттик түрдө, кандайдыр бир жакшы, оң, манилүү касиеттери башынан орун албаса, ал объектинин болочокто баалуулукка айланышы да күмөн туудурат. Мисалы, табигый магнитти алалы. Магниттин эң чоң касиети – бул темирди өзүнө тартуу касиети. Албетте, магниттин бул касиети миндеген жылдар бою өмүр сүрүп келген, мурунтадан эле объективдүү түрдө бар болчу. Бирок адам үчүн магниттин ушул темир заттарын өзүнө тартуу касиети качан чыныгы баалуулукка айланды? Бул баалуулук катары адамзат компасты ойлоп таап, ал компастар чыныгы өндүрүштө, турмушта кеңири колдонула баштаганда гана магниттин коомдук баалуулугу аныкталып отурбайбы. Себеби, компастын техникалык түзүлүшү магнитти темирди өзүнө тартып алуу касиетине негизделген.

Ушундан улам ар бир адмдын баалуулук системасына өзүм билемдик, баш аламандык таандык деген ойго биз кошула албайбыз. Себеби, бул дүйнөгө келген күндөн баштап ар бир адам коомдук чөйрөгө, коомдук аң сезимге, коомдук карым катнашка, коомдук үрп-адаттарга жана маданиятка туш келет. Бул эмнени билдирет?

Биринчиден, сага чейин эле ар бир коомдо өзүнө таандык баалуулук системасы аныкталып, калыптанып калган. Сен ошол системанын ичинде болуп, ал системанын мыйзамдарына баш ийишиң абзел.

Экинчиден, сен ал коомдогу негизги баалуулуктарын өзүн үчүн да баалуулук катары кабыл албасаң, сен коомдон тышкары болуп, айланана өөн болуп калыш мүмкүнчүлүгү туулат.

Үчүнчүдөн, ар бир жаңы баалуулук эски менен жаңынын ортосундагы айыгышкан күрөштүн негизинде өзүнө жол салат.

Төртүнчүдөн, жаңы баалуулуктар менен бирге эле, ар бир коомдо «түбөлүк» баалуулуктар да орун алган. Бул баалуулуктар ар бир коомго стабилдүүлүктү, бир өңчөйлүктү, түшүнүктүүлүктү алып келет.

Адабияттар:

1. Лосский Н.О. Ценность и бытие., М., 1994. – 251 бет.
2. Перри Р.Б. Царство ценностей. М., 1954. – 18 бет.